

Antonina Ostrowska

Wstęp

Pod koniec lat osiemdziesiątych grupa socjologów z Instytutu Filozofii i Socjologii PAN pracowała nad podręcznikiem socjologii medycyny. Była to jeszcze wówczas w Polsce dyscyplina młoda; jej oficjalne początki datowane są bowiem na rok 1964, kiedy to w tymże Instytucie powstała pierwsza, poświęcona tej problematyce placówka naukowa – Pracownia Socjologii Medycyny kierowana przez Magdalenę Sokolowską, a także Sekcja Socjologii Medycyny Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. W tym czasie socjologia medycyny na świecie, a zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, posiadała już znaczny dorobek, na który składały się koncepcje teoretyczne, przeprowadzone badania, publikacje, wdrożenia nowych rozwiązań do praktyki leczniczej. Coraz powszechniej stawała się też obowiązującym przedmiotem nauczania w wielu uczelniach medycznych, nierzadko także pojawiając się w programach kształcenia socjologów.

Rozwój socjologii medycyny jako samodzielnej dyscypliny naukowej wiązał się z dokonującym się współcześnie ogromnym postępowaniem medycyny i rozwojem jej możliwości technicznych, rodzących jednak wiele nowych problemów społecznych; wiązał się także z rozwojem socjologii – kumulowaniem wiedzy o rzeczywistości społecznej, z dosko-

nalaniem empirycznych metod badawczych, pogłębianiem jej możliwości eksplanacyjnych. Kształtowanie się tożsamości tej dyscypliny w Polsce było więc funkcją zarówno rosnącego dorobku socjologii medycyny na świecie, jak i coraz powszechniej dostrzeganego zapotrzebowania na wiedzę o społecznych komponentach zdrowia i choroby przez praktykę medyczną.

Socjologia medycyny od początków swojego istnienia zajmowała się niemal każdym aspektem zdrowia, choroby i opieki medycznej. Podejmowała społeczną problematykę takich dziedzin jak etiologia chorób, zachowania ludzi w zdrowiu i chorobie, funkcjonowanie instytucji medycznych, dostępność opieki medycznej, a także badania wszystkich związanych z nimi problemów natury etycznej, organizacyjnej, politycznej, ekonomicznej. Dziś problematyka ta ulega stałemu poszerzeniu o tereny nie penetrowane przez medycynę lub też świadomie od niej odchodzące, w ramach nurtu demedykalizacji różnych sfer życia ludzkiego. Często dyscyplinę tę nazywa się już nie tylko socjologią medycyny, ale socjologią zdrowia, choroby i medycyny.

Socjologowie działający w tych obszarach podchodzą do medycyny na ogół na dwa sposoby: bądź traktując ją jako instytucję społeczną, na obszarze której weryfikują hipotezy ważne dla ogólnej wiedzy o społeczeństwie czy rozwoju socjologii jako nauki, jednak niekoniecznie adekwatne do bezpośrednich potrzeb praktyki medycznej, bądź jako dziedzinę praktyczną związaną z leczeniem i zapobieganiem, z nadzieją na przyczynienie się do lepszego jej funkcjonowania, efektywniejszego zwalczania chorób, zmniejszenia cierpień ludzkich.

Rosnące zapotrzebowanie na socjologię medycyny, a także kumulowanie się jej dorobku stwarzało potrzebę przeka-

zania tej wiedzy zarówno na potrzeby przyszłych lekarzy, jak i socjologów. W roku 1986 ukazał się podręcznik socjologii medycyny, autorstwa Magdaleny Sokołowskiej, przeznaczony przede wszystkim dla przedstawicieli medycyny, głównie lekarzy. Nieco innego podejścia wymagało jednak przedstawienie tej dyscypliny socjologom. Próbę stworzenia takiego podręcznika podjęła właśnie grupa socjologów z IFiS PAN. Książka zatytułowana *Wstęp do socjologii medycyny*, pod redakcją Antoniny Ostrowskiej, ukazała się w skromnej szacie graficznej i niewielkim nakładzie w 1989 roku. Na jej treść składały się teksty przedstawiające główne socjologiczne koncepcje teoretyczne przydatne dla interpretacji zjawisk otaczających zdrowie i chorobę.

Ostatni etap pracy nad tą pozycją przypadł na okres zastrzeżenia się choroby i śmierci Magdaleny Sokołowskiej, z której imieniem socjologia medycyny w Polsce była i jest nierozzerwalnie związana. Napisany przez nią tekst włączony do tego zbioru, był jednym z ostatnich jej tekstów. Współautorzy – będący wszyscy uczniami Magdaleny Sokołowskiej – postanowili wówczas jej tę pracę zadedykować i choć w ten, niedoskonały sposób spłacić część długu, jaki wobec niej zaciągnęli. Dziś, po dwudziestu latach i w dwudziestą rocznicę jej śmierci, grono uczniów i współpracowników pragnie zaoferować jej kolejną pracę, inspirowaną treścią poprzedniej – ale uzupełnioną i znacznie rozszerzoną.

W ciągu lat minionych od opublikowania *Wstępu do socjologii medycyny* nastąpił dalszy, znaczny rozwój tej dyscypliny, zarówno w Polsce, jak i na całym świecie. Wpływ czynników społeczno-kulturowych na zdrowie społeczeństw i kształtowanie nowego oblicza medycyny nie jest dziś przez nikogo kwestionowany, a socjologia medycyny stała się jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się dziedzin so-

cyjologii. Pogłębiło się znacznie nasze rozumienie zdrowia, choroby, niepełnosprawności, a także społecznych warunków niezbędnych do ich leczenia i zapobiegania. Nowe możliwości ratowania i przedłużania życia ludzkiego, przemiany instytucji medycyny i opieki zdrowotnej zrodziły też problemy, których nie uświadamialiśmy sobie jeszcze tak wyraźnie w naszych refleksjach z końca lat osiemdziesiątych. Stąd potrzeba nowej, poszerzonej wersji tej książki.

Głównym celem niniejszej publikacji jest więc przedstawienie podstawowych idei, koncepcji i teorii funkcjonujących na gruncie socjologii medycyny, zarówno klasycznych, leżących u podstaw tej dyscypliny, jak i jej dalszych kierunków rozwoju – nowych trendów i kategorii analitycznych. Teksty z naszej pierwszej, wspólnej książki zostały więc rozszerzone i uaktualnione, a dodane rozdziały przedstawiają kierunki dociekań, szczególnie rozwijane w ostatnich latach, które też potwierdziły swoją wagę dla rozwiązywania współczesnych problemów zdrowia choroby i lecznictwa.

Pierwszy rozdział niniejszej pracy, autorstwa Magdaleny Sokołowskiej prezentuje socjologię medycyny jako dyscyplinę naukową – jej rozwój, sposób uprawiania, perspektywy na przyszłość. Napisany wiele lat temu pokazuje – podobnie jak wiele innych jej tekstów – że Magdalena Sokołowska potrafiła trafnie przewidywać różnorakie konsekwencje postępu medycyny, wiążące się z nimi problemy społeczne i dylematy etyczne, a także zarysować kierunki dalszych, niezbędnych badań.

Dwa następne rozdziały przedstawiają socjologiczne podejście do choroby. Anna Firkowska-Mankiewicz pokazuje rozwój teorii interpretujących przyczyny chorób, ze szczególnym uwzględnieniem pojawiających się w nich elementów psychospołecznych. Natomiast Barbara Uramowska-

-Żyto prezentuje już czysto socjologiczne konceptualizacje zdrowia i choroby, pozbawione komponentów klinicznych.

W rozdziale czwartym Anna Titkow rozważa – najogólniej rzecz biorąc – pożytki płynące z socjologii medycyny dla socjologii i wiedzy społecznej w ogóle, ukazując je na przykładzie poznawczych wartości reprezentowanych przez wskaźniki socjomedyczne i twierdzenia o zachowaniach ludzi w zdrowiu i chorobie.

Tekst Beaty Tobiasz-Adamczyk poświęcony jest jakości życia z chorobą przewlekłą. Przedłużające się przeciętne trwanie życie ludzkiego i rosnące możliwości medycyny naprawczej sprawiają, że w coraz większym stopniu uleczalne są przypadki chorób, które dawniej prowadziły do zgonu. Jednak leczenie nie zawsze oznacza poprawę jakości życia człowieka, co udokumentowały już badania socjologiczne. Kontekst społecznych następstw działalności medycznej – ratowania i przedłużania życia ludzkiego – stanowi także wyzwanie dla badań nad sytuacją życiową osób niepełnosprawnych, możliwości ich funkcjonowania w społeczeństwie, ich możliwie najpełniejszej integracji społecznej i barier tę integrację utrudniających. Omawia je rozdział szósty książki, napisany przez Antoninę Ostrowską.

Jakość życia pacjentów hospitalizowanych w różnych typach placówek medycznych o odmiennych celach i organizacji opieki ukazuje tekst Magdaleny Sokołowskiej, napisany w latach osiemdziesiątych, ale ciągle potwierdzający swoją aktualność. Wiele z deficytów tej opieki – choć może z mniejszą siłą – ujawnia się do dziś. Tekst ten jest przedrukiem rozdziału z Jej ostatniej książki, pt. *Socjologia medycyny* (1986).

Wspomniane wyżej teksty wyraźnie wskazują, że medycyna nie dostarcza wszystkich możliwych rozwiązań dla

problemów ludzi chorych i niepełnosprawnych, a dostępność i jakość opieki zdrowotnej nie jest całkowicie satysfakcjonująca, nawet w krajach przeznaczających na te cele relatywnie największe środki finansowe. Rodzina jest ciągle podstawowym źródłem długoterminowej opieki, a choroba wydarzeniem rodzinnym, wpływającym na strukturę funkcji rodziny i emocje jej członków, niejednokrotnie przekraczającym zasoby rodzin. Píše o tym w rozdziale ósmym Zofia Kawczyńska-Butrym.

Kolejne trzy rozdziały poświęcone są omówieniu modeli teoretycznych, służących do analizy instytucji medycyny i poszczególnych jej elementów. Bożena Moskalewicz przedstawia spojrzenie na instytucję medycyny jako system społeczny, Antonina Ostrowska – wyrosłe na gruncie teorii socjologicznych modele analityczne relacji pacjent–lekarz, a Danuta Duch-Krzystoszek rozważa i porządkuje mikro- i makrostrukturalne uwarunkowania oraz wzorce korzystania z opieki medycznej.

Niewydolność współczesnych systemów opieki zdrowotnej sprawia, że obecna medycyna coraz bardziej orientuje się na możliwości zapobiegania chorobom i promocję zdrowia, a nie tylko leczenie. Efekty promocji zdrowia są już widoczne w światowych statystykach; tylko upowszechnianie prozdrowotnych stylów życia doprowadziło do znaczącej poprawy wskaźników zachorowalności i umieralności z powodu chorób układu krążenia, znajdujących się jeszcze niedawno na czele listy podstawowych zagrożeń zdrowotnych. A głównymi partnerami lekarzy w działaniach promujących zdrowie są socjologowie. Socjologiczne podstawy i założenia promocji zdrowia omawia w naszej książce Zofia Słońska. Inna odpowiedzią na rosnące, niezaspokojone potrzeby zdrowotne, kwestionującą często adekwatność formalnej

opieki zdrowotnej do potrzeb ludzi chorych jest rozwój lecznictwa niemedycznego. Praca Włodzimierza Piątkowskiego, poświęcona analizie tego lecznictwa ma pionierski charakter w socjologii medycyny. Wprawdzie fenomen ten był od dawna znany i opisywany, to jednak dopiero teraz doczekał się socjologicznej interpretacji.

Od przedstawionych w tej książce rozważań odbiega nieco swym charakterem rozdział czternasty, pióra Renaty Tulli, prezentujący historyczny rozwój koncepcji zdrowia choroby i leczenia od czasów antycznych do narodzin medycyny współczesnej, pokazując ich związek z religią, nauką czy aktualnie panującą ideologią. Zamieszczone w nim informacje zasługują na uwagę socjologów medycyny, pozwalają bowiem dostrzec źródła wielu koncepcji i modeli istniejących współcześnie.

Podobnie jak w naszej pierwszej wspólnej książce, w pracy *Socjologia medycyny. Podejmowane problemy i kategorie analizy* koncentrujemy się przede wszystkim na zaprezentowaniu socjologicznych koncepcji, instrumentów i schematów analitycznych, za pomocą których można badać społeczne problemy zdrowia i choroby. Nie jest natomiast naszą intencją prezentacja różnych aspektów zdrowotności społeczeństwa polskiego. Wierzymy jednak, że zamieszczone tu teksty pozwolą takie analizy prowadzić i pogłębiać. Choć książkę tę pisało wielu autorów, ich ambicją było przedstawienie dorobku socjologii medycyny w sposób spójny i systematyczny, z nadzieją, że przybliży ona wszystkim zainteresowanym tę niezwykle interesującą dziedzinę wiedzy, sferę działalności ludzkiej i polityki społecznej i zachęci ich do dalszych, samodzielnych poszukiwań.

* * *

Wszyscy autorzy tekstów zamieszczonych w tej książce uważają się za uczniów i kontynuatorów dzieła Magdaleny Sokołowskiej. Pragnęlibyśmy zatem, aby ten, kolejny tekst był skromnym dowodem trwałej pamięci i wdzięczności za rady, wskazówki oraz inspiracje ciągle pomocne w pracy naukowej nawet wtedy, gdy jej już zabrakło.

Warszawa, kwiecień 2009